

"İrəvanda izim qaldı" rubrikasında İrəvanda mövcud olmuş milli teatrdan, onun tarixindən, mədəni mühitə təsirdən danışmaq istəyirik. Azərbaycan mədəniyyətinin, maarifinin əzəli ünvanlarından biri olan tarixi Azərbaycan şəhərində Azərbaycan teatrının yaradılması böyük hadisələrdən biri olub. Böyük tarixi keçmiş olan İrəvan teatrının başı qeyli-qallar çəkib, amma bütün çətinliklərə baxmayaraq teatr yaşayıb.

Taleyinə qaçqınlıq, deportasiya yazılıb, min-bir bəlaya tuş gəlib, amma bütün çətinliklərə baxmayaraq yaşayıb. İrəvan Dövlət Azərbaycan Dram Teatrı İrəvanda yaradılan ilk Azərbaycan dilli peşəkar teatridir. Məlumdur ki, azərbaycanlılar indiki Ermənistandan, əslində isə öz ata-baba torpaqlarından qovulana qədər bu teatr İrəvanda fəaliyyət göstərib. Hazırda isə Bakıda fəaliyyətini davam etdirir və İrəvana qaçıdacağı günü səbrsizliklə gözləyir.

Tarix üzrə fəlsəfə doktoru Nazim Mustafa İrəvanın teatr mühiti barədə məqaləsində qeyd edir ki, İrəvan şəhərində ilk teatr tamaşaları XIX əsrin ikinci yarısında göstərilib: "...1873-cü ildə Bakıda və Tiflisdə bir-birinin ardınca göstərilən tamaşalar haqqında qəzetlərdə verilən xəbərlər İrəvanda da teatr sənətinə böyük maraq və həvəs oyatmışdı. Erməni müəllifləri hər sahədə olduğu kimi, İrəvanda azərbaycanlı teatrının tarixini də özlərinə sərf edən tərzdə saxtalaşdırmağa çalışmışlar. Erməni tarixçisi Tadevos Hakopyan "İrəvan tarixinin oçerki" kitabında yazır ki, azərbaycanlı müəllimlərin təşkil etdikləri teatr həvəskarları dərnəyi özünün ilk tamaşasını gimnazianın müəllimi Firudin bəy Köçərlinin rəhbərliyi altında 1884-cü ildə göstərmişdir. Tarixçi alim İsrail Məmmədovun üzə çıxardığı bir məqalə isə İrəvanda Azərbaycan dilində oynanılan ilk tamaşanın səhnələşdirmə tarixini üzə çıxarmağa imkan verir. İrəvanda erməni dilində nəşr edilən "Psaq" ("Çələng") qəzetində 10 aprel 1882-ci il tarixində "Xryusi" imzası ilə dərc edilən "Fars teatri" başlıqlı məqalədən bəlli olur ki, 1882-ci il aprelin 2-də İrəvanda Müqəddəs Qayane məktəbinin salonunda İrəvanın kasıb müsəlman tələbələrini kömək məqsədilə Azərbaycan türkcəsində "Tamaşkarlıq düşmən qazanır" pyesi ikinci dəfə tamaşaya qoyulmuşdur. Adı çəkilən məqalədə göstərilir ki, pyesin məzmununu İrəvan şəhər məktəbinin müəllimi Məşədi İsmayıl söyləmiş, "Qırt-qırt" pye-

sinin müəllifi Vasak Mədətov onu komediya şəklinə salmışdır. Məşədi İsmayılın söyləməsinin əsasında qələmə alınan həmin əhvalat orta əsrlərdə Təbriz şəhərində baş vermişdir".

N.Mustafa yazır ki, İrəvanda Azərbaycan teatrının formalaşması Yunis Nurinin adı ilə bağlıdır. 1878-ci ildə İrəvan şəhərində anadan olmuş Yunis Hacı Süleyman oğlu Süleymanov fitri istedadlı aktyor, teatr təşkilatçısı və rejissor kimi ömrünü İrəvan teatrına həsr edib. 1950-ci ildə vəfat edən Yunis Nurinin heyat və fəaliyyətinə həsr edilmiş kitablar və məqalələr yazılıb. XX əsrin əvvəllərində İrəvan teatrının formalaşmasında Yunis Nuri ilə yanaşı, Mirzə Mustafa Rəcəbovun, Kərim Əhmədovun, Mirabbas Mirbağırzadənin, Cəfər Əhmədovun, Əkbər Rzayevin, Məcid Rəcəbovun, Mehdi Kazımovun, Asif bəy Şəfəbəyovun xidmətləri böyük olub. İrəvanın adlı-sanlı zadəganlarından Pənah xan Makinskinin və Əli xan İrəvanskinin mülklərində xeyriyyəçilik məqsədilə İrəvan teatrının tamaşaları oynanıb...

Tədqiqatçının verdiyi bilgiyə görə, İrəvan teatrının aktyorları daha təcrübəli Bakı və Tiflis teatrlarının repertuarlarını izləyir, orada oynanılan tamaşaları öz repertuarlarına daxil edirdilər. "1908-ci ilin 19 yanvarında İrəvan ziyalıları məşhur türk yazıçısı Namiq Kamalın "Vətən" əsəri Asif bəy Şəfəbəyovun rejissorluğu ilə şəhər klubunda tamaşaya qoyulmuşdu. 1909-cu ilin mayında Hüseyn Ərəblinskinin teatr truppası İrəvana qastrola gəlmiş, şəhər klubunda "Bəxtsiz cavan", "Nadir şah", "Zorən təbib", "Yəhudilər" əsərlərini tamaşaya qoymuşdu. "Məşhur aktyor Sidqi Ruhulla 1910-cu il mayın 19-da səyyar aktyor sifətilə İrəvana gəlmiş, yerli həvəskarların iştirakı ilə "Müsibəti Fəxrəddin" tamaşasını səhnələşdirmişdi. "Erivanskiy vestnik" qəzeti 9 oktyabr 1911-ci il tarixli sayında xəbər verirdi ki, Tiflisdən gəlmiş Mirzə Ağca Əliyevin truppası yekun tamaşa kimi, "O olmasın, bu olsun"

İrəvanda ilk teatr - Qərbi Azərbaycanın itməyən mədəniyyət tarixi..

operettasını oynamışdır. Qastrol ərzində Zülfüqar Hacıbəyovun "Əlli yaşında cavan" operettası da oynanılmışdı. 1912-ci ildə Zülfüqar Hacıbəyov yenidən İrəvana gəlmişdir. Noyabrın 22-də "İqbal" qəzeti Z.Hacıbəyovun İrəvana qastrol səfərinə aid xüsusi məqalə dərc etmişdi.

25 mart 1913-cü ildə Əli Məhzun Rəhimzadə və Əsgər Axundov İslam Dram Şirkəti adlı bir şirkətin fəaliyyəti üçün rəsmi dairələrdən icazə almışdılar. Bu şirkət öz ətrafında gənc aktyorları birləşdirirdi. Qısa müddət ərzində şirkətin aktyorları Canpoladovun teatr binasında "Kimdir müqəssir?", "Pul dalınca", "Ac həriflər", "Sevgili övlad", "Milletpəstələr, yaxud ürfə qiyafəsində süfəha" (süfəha - yəni səfeh), "İbrahim bəy, yaxud istibdad qurbanı", "Aldandılar" əsərlərini tamaşaya qoymuşdular".

N.Mustafa yazır ki, 1914-1917-ci illər İrəvan teatrı üçün çox uğurlu illər olmuş, daşnakların hakimiyyətə gəlməsində İrəvan teatrı sözün həqiqi mənasında intibah dövrünü yaşamışdır. "Sənətsünaşlıq elmləri doktoru İlham Rəhimli arxiv sənədləri, dövrü mətbuat materialları, aktyorların canlı ifadələri əsasında İrəvan teatrının 1882-2006-cı illəri əhatə edən yarıdıqlıq yolu haqqında "İrəvan Dövlət Azərbaycan Dram Teatrı" adlı sanballı monoqrafiya qələmə almışdır. Həmin əsərdə müəllif qeyd edir ki, 1918-1920-ci illərdə ermənilər İrəvan şəhərində kütləvi qırğın törətdiklərindən başda Yunis Nuri olmaqla İrəvanın həvəskar aktyor truppası İrəvanın Xoy şəhərinə mühacirət etmiş, üç il qədər orada qalmış, hərdən teatr tamaşaları da göstərmişdilər. 1921-ci ilin ikinci yarısından etibarən İrana, Türkiyəyə və Azərbaycana sığınmış irəvanlı qaçqınlar tədricən geri qayıtmağa başlamışdılar. 1922-ci ilin fevralından Mərkəzi türk klubu adlanan klubun nəzdində Yunis Nurinin başçılığı ilə həvəskar artistlərin cəmləşdiyi Türk teatr truppası fəaliyyətini bərpa etmişdir. Türk truppasının tamaşaları Mərkəzi türk klubunda hazırlanırdı və orada da nümayiş etdirilirdi. İrəvanda yaşayan qeyrətli ziyalıların və uzun illər böyük fədakarlıqla fəaliyyət göstərən teatr həvəskarları 1928-ci il mart ayının 15-də istəklərinə nail oldular: - Ermənistan hökumətinin qərarı ilə səyyar tipli İrəvan Dövlət Türk (Azərbaycan) Dram Teatrı yaradıldı. 1928-1933-cü illərdə İrəvan Dövlət Türk Teatrı türk di-

lində təmiz danışan, əslən İstanbul ermənisi, Ermənistan Dövlət Teatrının aktyoru olmuş Mkrtyç Cananın, irəvanlı ziyalı, aktyor Rza Şeyxzadənin və Leningradda (indiki Sankt-Peterburq) Səhnə Sənəti İnstitutunda rejissor və dram aktyoruluğu fakültəsini bitirmiş Yusif Yulduzun (Əliyev) rejissorluğu ilə tamaşaları səhnələşdirirdi. 1933-cü ilin sonlarında isə Xankəndində anadan olmuş, Bakı Teatr Texnikumunu və Leningrad Səhnə Sənəti İnstitutunu bitirmiş Baxşı Qələndəri İrəvan Dövlət Türk Teatrında rejissorluq fəaliyyətinə başlamışdı.

Ümumiyyətlə, 1934-1935-ci illərdə İrəvan Türk Teatrı 142 kənddə 160-dan çox tamaşa göstərmişdi. 1935-ci ildə İrəvanda Teatr Texnikumu nəzdindəki türk qrupunda 4 qız və 21 oğlan təhsil almışdı. Tələbələr yataqxana ilə və təqaüdlə təmin edilmişdilər. 1935-ci ildən teatr "C.Cabbarlı adına Ermənistan Dövlət Türk Teatrosu" adlanırdı.

İrəvan teatr truppasında Məmmədbağır Qaraxanov, Abbasqulu Tağıyev, Cəmil Əliyev kimi yerli aktyorlar yetişmişdi. 30-cu illərin ortalarından etibarən neçə-neçə aktyor Bakıdan gələrək, İrəvan teatrında parlaq obrazlar yaratmışdılar. Gənc və istedadlı aktyorlar, sonralar Azərbaycan teatr salnaməsinin parlaq səhifələrinə adları həkk olunan Əli Zeynalovun, Ətəy Əliyevanın, Həsən Mirzəyevin, Rza Əfqanlının, İsmayıl Dağıstanlının, Kazım Ziyanın, Kamil Qubuşovun, Adil Əsgərovun, Əşrəf Quliyevin Bakı və Tiflis teatrlarından gəlib, İrəvan teatrında fədakarcasına çalışmaları teatrda ikinci nəfəs vermişdi. Tiflis teatrında peşəkar aktyor və rejissor kimi formalaşan Əli Şahsəbahlı və heyat yoldaşı Nübar Əlixanovanın İrəvan teatrında işləməyə gəlmələri teatrın heyətində mühüm hadisə olmuşdu. Əli Şahsəbahlı həmçinin bir müddət teatrın direktor müavini, sonra isə direktoru olmuşdu...

... SSRİ Nazirlər Sovetinin 23 dekabr 1947-ci il tarixli "Kolxozçuların və digər azərbaycanlı əhəlinin Ermənistan SSR-dən Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi haqqında" qərarı İrəvan teatrına da ağır zərbə vurdu. 1949-cu ilin sentyabrında İrəvan teatrı azərbaycanlı ailələrinin demək olar ki, həll edilmiş Basarkeçər rayon mərkəzinə sürgün edildi. 1952-ci ildə isə teatrın maliyyələşdirilməsi tamamilə dayandırıldı. Lakin

bu teatrın fədakar aktyorları onun tamamilə sıradan çıxmasına imkan verməmiş, onu xalq teatri kimi yaşatdılar. Lakin maddi çətinlik üzündən teatrın istedadlı kollektivinin üzvlərinin əksəriyyəti Bakı və Gəncə teatrlarında özlərini yeni iş yerləri tapmaq məcburiyyətində qalmışdılar. C.Cabbarlı adına İrəvan teatri bir müddət sonra xalq teatri adı altında yenidən fəaliyyətə başlamışdı. Xalq teatri İrəvanda Nor Arəş (Yeni Ərəş) qəsəbəsində tamaşalarını hazırlayırdı. Lakin teatr burada da qərar tuta bilməmiş, bir müddət də İrəvan şəhərinə bitişik Zəngibasar (Masis) rayonundakı mədəniyyət evində fəaliyyət göstərmişdi. Əvvəl onu Zəngibasar rayon xalq teatri, bir qədər sonra isə Hrazdan rayon xalq teatri, ara bir də C.Cabbarlı adına rayonlararası teatr adlandırmışdılar. Nəhayət, 1967-ci ilin əvvəlində Cəfər Cabbarlı adına İrəvan Dövlət Azərbaycan Dram Teatrı 15 illik fasilədən sonra bərpa edildi. Yunis Nurinin böyük oğlu Əziz Süleymanov teatrın direktoru, Leningrad Dövlət Teatr İnstitutunu bitirmiş Tofiq Ağayev isə baş rejissor təyin edilmişdilər. Həmin ildə Mirzə Ağca Əliyev adına Azərbaycan Dövlət Teatr İnstitutunun sonuncu kurs tələbələrindən 11 nəfəri buraxılış kursu işləmək üçün mart ayında İrəvana göndərilmişdilər. Bu arada Bakının Gənc Tamaşacılar Teatrından Tamilla Abdullayeva, Zərnışan Fətəliyeva, Zəmfira Sadıqova, Naxçıvan teatrından Aydın Şahsuvarov, Təriyel Qasımov, Zəmfira Əliyeva, Gəncə teatrından Nisə Rzayeva aktyor ştatına işə qəbul edilmişdilər. Yeni açılan teatrın kollektiv quruluşçu rejissor Nəsir Sadıqzadənin rəhbərliyi altında C.Cabbarlının "Sevil" tamaşasını təntənəli açılış mərasimi üçün hazırlamışdı. Böyük uğurla keçən tamaşanın premyerası aprelin 28-də göstərilmişdi... 1968-ci ilin iyununda şair-jurnalist Hidayət Orucov İrəvan teatrının direktoru təyin edilmiş və 1984-cü ilin əvvəlində kollektiv rəhbərlik etmişdi. Bu dövrdə teatrda aktyor problemi demək olar ki, həll edilmiş, sabit, işgüzar kollektiv formalaşmışdı... "deyə N.Mustafa qeyd edib.

Qeyd etdiyimiz kimi, hazırda teatr Bakıda fəaliyyət göstərir, ona tanınmış teatr xadimi İftixar Pirişev rəhbərlik edir, kollektiv isə doğma İrəvana qayıtmaq ümidi ilə yaşayır.

İradə SARIYEVA